

Oponentský posudek na bakalářskou práci

Michael Durčák: *Semináře Václava Klause jako součást myšlenkového světa pozdního socialismu*

Posuzovaná bakalářská práce zkoumá důležité téma z pomezí intelektuálních a politických dějin pozdního socialismu. Takzvaným Klausovým seminářům byla sice věnována jistá pozornost především v textech memoárového charakteru, ale historiografie soudobých dějin o této významné polooficiální instituci „normalizační“ ekonomie zatím nepředložila podrobnější pojednání. Autor se rozhodl zmapovat personální obsazení seminářů a jejich tematické zaměření. Stranou ponechal obsahovou analýzu seminářů, která by jistě byla mimořádně důležitá pro komplexní zpracování tématu, ale současně by vyžadovala výzkum dalece překračující nároky kladené na bakalářskou práci.

Na prvním místě je třeba ocenit, jakým způsobem autor vystavěl pramennou základnu. Shromáždil dosud v celku nedostupnou řadu sborníků ze seminářů a současně vypracoval několik rozhovorů s pamětníky. Vedle sondy do dobového tisku rovněž využil dostatečně reprezentativní vzorkem domácí i zahraniční odborné literatury. Významným pramenem byly také materiály z Archivu bezpečnostních složek. Pramenná základna práce je tedy více než solidní a je třeba vyzvednout skutečnost, že její nejdůležitější část dokázal autor sám aktivně vytvořit na základě spolupráce s pamětníky. Vysoce pozitivní hodnocení si zaslouží výběr hlavní analytické perspektivy, tedy zpracování personální a částečně také tematické analýzy seminářů. Zájemce o další studium tématu má díky posuzované práci nově k dispozici podrobný a pečlivě vypracovaný obraz fungování seminářů (organizace akcí, referenti, publikum, příprava a distribuce sborníků). Největší přínos práce spočívá v pasážích zaměřených na institucionální dějiny seminářů a rozbor jejich personálního obsazení. Data o počtech účastníků a nákladech sborníků jsou vhodně doplněna postřehy o více neformálních organizačních praktikách. Práce rovněž využívá zcela unikátních poznatků, které o organizaci, průběhu a dobovém významu seminářů shromáždila Státní bezpečnost. Práce tak překládá podrobný obraz komunity ekonomů, která se utvořila kolem „Klausových seminářů“.

Četba posuzované bakalářské práce ovšem vede také k několika kritickým postřehům, které pro lepší orientaci seřadím do několika bodů:

1) První kritická poznámka je spíše formálního charakteru a týká se struktury práce. Kapitola věnovaná činnosti Václava Klause v šedesátých letech je nevhodně zařazena doprostřed práce. Měla by práci spíše otevírat jako úvodní kapitola, která by vysvětlila místo Václava Klause a okruhu jeho blízkých spolupracovníků v československé ekonomii šedesátých let. Výstavbu textu práce jako celku také poněkud zatěžují častá opakování již uvedených zjištění.

2) Autor nekriticky přebírá výklady pamětníků, zejména Václava Klause. Hodnocení seminářů, jejich role v milieu československé ekonomie před rokem 1989 a jejich významu pro ekonomickou transformaci devadesátých let v podstatě přebírá z pozdějších vyjádření historických aktérů. Pokud historik pracuje se vzpomínkami (s psanými memoáry nebo s orálně historickým materiálem), musí respektovat příběh, který pamětníci vyprávějí, ale současně je jeho povinností podrobovat vzpomínky kritickému zkoumání. Práce bohužel na mnoha místech reprodukuje hrdinský narativ Václava Klause o odvážných a neobyčejně vzdělaných ekonomech, kteří pod jeho vedením vytvořili opoziční prostředí a brilantními analýzami socialistické ekonomiky připravovali přechod od diktatury k demokracii. Dochází tak k paradoxní situaci, kdy autor takřka bezvýhradně respektuje výše popsanou sebe-stylizaci historických aktérů a tím sám sobě blokuje cestu k nalezení odpovědí na otázky, které si klade. Mám na mysli bezradnost, kterou projevuje nad základními otázkami práce: Proč mohly semináře tak dlouho bez větších problémů fungovat? Jak je možné, že údajně výrazně protirežimní prostředí tvořili experti zaměstnaní v prestižních a centrálních institucích? Když se jednalo o podvatné a protirežimní aktivity, proč se zákrok StB nedostal dále než k pečlivému sledování a ukončení seminářů domluvou, bez výraznějších represivních opatření? Nalezení odpovědí na tyto otázky by mimo jiné vyžadovalo kritickou práci s vyprávěním pamětníků. Pokud by se autor chtěl tématu dále věnovat, právě zde nalezne prostor pro důkladnější analytickou práci s prameny.

3) Vyprávění pamětníků lze korigovat zkoumáním dobových institucionálních a intelektuálních kontextů. Autor například od pamětníků přebírá tvrzení, že ekonomové byli zcela mimořádnou skupinou odborníků, protože četli západní literaturu a znali koncepty západní ekonomie. Pokud zařadíme ekonomii do širšího kontextu (nejen) společenských věd po roce 1968, zjistíme, že práce s aktuální zahraniční literaturou byla poměrně běžnou praxí, přičemž např. československé psy-vědy držely krok se západními partnery. Což se naopak nedá říci o československé ekonomii, která výrazně pokulhávala také za ekonomikí polskou a maďarskou (viz mezinárodní proslulost Kornaie; recepce poznatků z Polska a Maďarska československými ekonomy). Reflektování širšího kontextu československé vědy po roce 1968 a mezinárodního kontextu dějin ekonomie v tzv. východním bloku by značně zproblematizovalo pamětnická vyprávění. Podobně důležité by bylo srovnání sborníku s oficiálně publikovanými texty v odborných časopisech (Politická ekonomie, Finance a úvěr).

Kontextualizace by rovněž pomohla vysvětlit zdánlivý kontrast mezi opozičním naladěním ekonomů a jejich zakotvením v prestižních institucích. „Normalizační“ režim chápal ekonomii jako

významnou společenskovední disciplínu, která přináší poznatky využitelné při řízení hospodářství. Z toho důvodu nepotkal po roce 1968 většinu ekonomů osud např. historiků. Namísto dělnických profesí čekal nonkonformní ekonomy přesun do expertních institucí (rezortní výzkum) nebo na expertní pozice např. v podnicích (proto Václav Klaus nepracoval v kotelně, ale ve Státní bance). Z toho důvodu bylo tak málo ekonomů v disentu – v podstatě se jednalo hlavně o významné postavy pražského jara, úzce spojené s Otou Šikem (pokud jako Šik nebo Bedřich Levčik neodešli do emigrace).

Důslednější práce s kontexty by ovlivnila některá tvrzení o ekonomických debatách v šedesátých letech. Aktivita mladých ekonomů kolem Václava Klause autor vykládá jako téměř podvracení socialistického ekonomického uspořádání a marxistického ekonomického myšlení. Např. tezi o nutnosti zavést vedle trhu se zbožím také trh práce a kapitálu Klaus rozvíjel v roce 1968 také v článku v Ekonomické revue – argumentoval také švédským sociálně demokratickým modelem. Autor uvádí, že Klaus rovněž nezpochybnil otázku vlastnictví. To je důležité zjištění, protože také reformisté považovali specifické socialistické formy vlastnictví za základ socialistického ekonomického zřízení (a jeho výhodu ve srovnání s kapitalismem). Zatímco metody řízení a organizace (např. moderní management) nebo trh bylo možné aplikovat v kapitalismu i socialismu, socialistické formy vlastnictví byly zvláštností socialistického hospodářství, jeho základním znakem. Skutečnost, že Klaus vyzvedl otázku efektivity a neřešil otázku vlastnictví, ukazuje, že v roce 1968 alespoň veřejně respektoval socialistický charakter československé ekonomiky. Podobně kritika marxismu z úst mladých ekonomů neznamenal odmítnutí marxistického ekonomického myšlení. Domnívám se, že kritizovali takzvanou politickou ekonomii socialismu – zvláštní podobor ekonomické vědy ve „východním bloku“, který obvykle pěstoval velmi rigidní pojetí marxistické (či spíše marx-leninské) ekonomické teorie a jehož představitelé obvykle byli politicky konzervativními „hlídacími psi“ ideologické čistoty.

4) V práci se objevuje výkladová linie, v níž selhává argumentační logika. Autor jasně deklaruje, že v bakalářské práci neanalyzuje ekonomické myšlení, tzn. vědění, které ekonomové kolem Václava Klause vytvářeli a diskutovali na seminářích a při jiných příležitostech. Současně však uvádí, že ekonomické myšlení vzešlé ze seminářů, bylo základem úspěšné ekonomické transformace po roce 1989. Zde autor opět přebírá výklad pamětníků. Pokud v práci nezkoumal obsah ekonomického myšlení, těžko může uvádět, že mohlo nebo nemohlo ovlivnit průběh transformace. Zde je tedy prostor pro další výzkum, protože se jedná o zásadní otázku, která je stále předmětem polemik. Byla transformace aplikací promyšleného ekonomického konceptu, nebo se spíše jednalo o improvizaci a pragmatickou politiku?

5) Autor rovněž bez kritického odstupu přejímá Klausovu interpretaci transformace. Přestože se průběhem transformace nezabývá a téma hlouběji nezkoumá, jednoznačně tvrdí, že se jednalo o mimořádně úspěšný projekt. Zde by bylo na místě vzít v úvahu skutečnost, že úspěšnost či neúspěšnost ekonomické transformace ve střední a východní Evropě je tématem dlouho trvající odborné a politické debaty o vhodnosti zvolené transformační politiky (jedním z nejvýznamnějších kritiků české transformace byl v práci mnohokrát zmiňovaný Lubomír Mlčoch). K dispozici je také velké množství literatury, která zpochybňuje příběh o úspěšném přechodu ke kapitalismu (práce Martina Myanta, aktuální rozsáhlá empirická analýza dopadu privatizace na post-socialistické ekonomiky od Ichiro Iwasakiho a Satoshi Mizobaty). Pokud by autor chtěl skutečně seriózně zkoumat vliv ekonomického myšlení osmdesátých let na průběh a výsledek ekonomické transformace, musel by kromě hodnocení z pera autorů transformačních politik vzít v úvahu také odbornou literaturu, která přináší kritický pohled na tento historický fenomén, pracuje s empirickými daty nebo konfrontuje dobové názory na transformační plány s podobou jejich realizace. Opakování mantry o jednoznačně úspěšné transformaci, jak se vyskytuje v posuzované práci, je nekritickou reprodukcí názorů jedné skupiny dobových aktérů (kteří tak dávají smysl své tehdejší činnosti a brání se před kritikou), nebo případně značně normativní deklarací autorova pohledu na transformaci – v žádném případě se však nejedná o výsledek historiografické analýzy, který by byl založen na pramenném výzkumu nebo alespoň důsledné reflexi dostupné odborné literatury. Pokud by stoprocentně kladné hodnocení transformace bylo podepřeno argumenty vycházejícími z aplikace nástrojů historické vědy na pramenný materiál, neměl bych s tímto tvrzením sebemenší problém (maximálně bychom mohli dlouze diskutovat). V tomto případě si autor popletl žánr a dostal se do role vášnivého obhájce jedné strany v nekončícím sporu o možné přístupy k přechodu od socialismu ke kapitalismu, který mezi sebou vedou účastníci tehdejších událostí.

Zmiňované kritické připomínky poukazují především na limity autorova dosavadního přístupu ke zkoumané problematice a měly by sloužit jako možná inspirace pro jeho další bádání. Vyjmenované nedostatky nic nemění na skutečnosti, že práce přináší řadu nových zjištění a je z převážné většiny postavena na originálním výzkumu dosud málo využívaných pramenů. Posuzovaný text zcela splňuje formální i obsahové požadavky kladené na bakalářskou práci a proto jej jednoznačně doporučuji k obhajobě. Bakalářskou práci navrhuji hodnotit známkou **výborně**.

V Praze, 21. srpna 2018

Mgr. Vítězslav Sommer, Ph.D.